

Nostalgijos migrantai: repatriantų identitetas ir socialinis netikrumas pokomunistinėje Lietuvoje¹

Vytis Čiubrinskas

Jau trečią šimtmetį Lietuva yra transmigracijos epicentre, ne tik emigrantus siunčianti, bet ir juos (nors ir nepalyginti mažesniu mastu) susigrąžinanti šalis. Pastarasis procesas, labiausiai išryškėjęs XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmčiais, yra aktualus ir pastarąjį dešimtmetį. 2002–2005 m., taikant antropologinius lauko tyrimų metodus, buvo tyrinėtas lietuvių repatriacijos reiškinys tiek pačioje Lietuvoje tarp grįžusiųjų į tėvynę, tiek ir JAV tarp lietuvių kilmės amerikiečių – potencialių reemigrantų.

Šiame straipsnyje gilinamasi į transnacionalinių nušakintų (*up-rooted*) ir išvietintų (*displaced*) Lietuvos transmigrantų atšaknijimo (*re-rooting*), grįžimo namo (*re-homing*) arba repatriacijos problematiką identiteto aspektu. Transnacionalinis lietuviškumas yra suprantamas kaip identiteto modelis, perkeltas į svetimą žemę ir transmigrantų gražintas atgal.

Pagrindinis klausimas, į kurį siekiama atsakyti, yra diasporoje suformuotų transmigrantų identiteto konfigūracijų kaita repatrijavus bei pereinamojo laikotarpio visuomenės iššūkiai, metami repatriantams.

Dr. Vytis Čiubrinskas, Vytauto Didžiojo universitetas, Sociologijos katedra, Socialinės antropologijos centras, K. Donelaičio 52, LT-44244 Kaunas, el. paštas: v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Šiuolaikiniame pasaulyje, perfrazuojant Jameso Cliffordo tezę, ypač padidėjo kaitaliojimasis tarp *šaknų* ir *maršrutų* (Clifford 1997), o globalioji migracija kuria diasporinius žmones. Tai ryšku Vakaruose, kur pokolonijiniai ir pokomunistiniai imigrantai patiria akultūracijos iššūkius. Tai neabejotinai vyksta ir Rytų *laisvės ir neužtikrintumo* visuomenėse, kurios, išsiuntusios pokolonijinius ir pokomunistinius migrantus, skatina buvusių emigrantų ir transnacionalinių migrantų repatriaciją.

¹ Šis straipsnis parengtas pagal pranešimą, skaitytą Baltijos šalių sociologų konferencijoje "Changing Social Identities, Changing Public Discourses", vykusioje Kaune 2005 m. spalio mėn.

Lietuva yra geras šių procesų pavyzdys. 1990 m. atgavusi Nepriklausomybę šalis iš karto pajuto suaktyvėjusius lietuvių diasporos bandymus *grįžti namo*. Politiniai emigrantai ir jų palikuonys, ieškantys savo *ryšių* Amerikos ir kitų Vakarų šalių lietuviai, etniniai turistai, daugiausia iš Šiaurės Amerikos, ir kiti repatriantai susidūrė su lietuviškąja realybe. Pokomunistinės demokratijos ir Lietuvos valstybės nacionalinės identiteto politikos pereinamojo laikotarpio dilemos kėlė iššūkius sugrįžusiesiems, veikė jų ir vietos gyventojų susidūrimus tiek viešojoje srityje, tiek ir privataus gyvenimo plotmėse.

Repatriantai iš Vakarų kuriasi Lietuvoje, bet kiek jie išitraukia į dabartinę Lietuvą? Gal jie yra daugiau nostalgijos migrantai nei repatriantai?

Šiuo metu Lietuvoje yra tik keli šimtai repatriantų. Lauko tyrimo duomenų apie juos buvo sukaupta 2002–2005 m. laikotarpiu taikant antropologinį dalyvaujančio stebėjimo metodą ir atliekant interviu su potencialiais ir faktiniais repatriantais abiejose Atlanto pusėse, jų gyvenamose ir susibūrimo vietose, taip pat Lietuvių grįžimo į tėvynę informacijos centre bei Eksperimentinės ir klinikinės medicinos instituto Gerontologijos ir reabilitacijos centre Vilniuje. 2005 m. rudenį Vilniuje buvo atliktas *focus* grupės interviu su skirtingų kartų repatriantų atstovais iš JAV, Kanados, Australijos ir Jungtinės Karalystės. Šitaip gauti pirminiai duomenys apie socialinius ir kultūrinius lietuvių kilmės individų, grįžtančių ar atvykstančių į Lietuvą iš Vakarų (daugiausia iš Šiaurės Amerikos – JAV ir Kanados) diasporos prisitaikymo procesus.

Tyrimo metu buvo stengiamasi išsiaiškinti repatriantų ir jų palikuonių interesų grupes ir tinklus, atskleidžiančius kartų, kultūrinio pagrindo, užsiėmimų, taip pat jų etninio nacionalinio identiteto įvairovę.

Šiame straipsnyje gilinamasi į transnacionalinių *nušaknintų* (*up-rooted*) ir *išvietintų* (*displaced*) Lietuvos transmigrantų *atšaknijimo* (*re-rooting*) ir *grįžimo namo* (*re-homing*) ar repatriacijos problemas tapatybės aspektu. Transnacionalinis lietuviškumas yra suprantamas kaip identiteto modelis, perkeltas į svetimą žemę ir transmigrantų gražintas atgal. Bandoma atsakyti į šiuos klausimus:

- kas socialinio kapitalo, moralinių imperatyvų bei kultūros politikos požiūriu repatriantų yra atvežta (parvežta atgal) į Lietuvą?
- kokios yra transmigrantų identiteto formos pereinamojo laikotarpio visuomenėje? Kokie iššūkiai iškyla *atvežtiems* (*parvežtiems atgal*) identitetams?

1. Įvadas

Analizuojant transmigraciją ir susitelkiant ties grįžtamąja migracija, teoriniam modeliui reikia tokių pagrindinių sąvokų.

Transnacionalizmas. Ši sąvoka išreiškia buvimą transmigracinėje, sienų kirtimo situacijoje ir vienos ar kelių tautinių valstybių peržengimą. Pasak Vertoveco apibrėžimo, tai yra *sąmonės tipas* (Vertovec and Cohen 1999) arba kultūrinės reprodukcijos modelis (Al-Ali and Koser 2002: 2). Transnacionalizmas kaip *sąmonės tipas* apima vienos tiesos peržengimą. Laisvų pažiūrų lietuvių repatriantų sąmonės struktūra kontrastuoja su „pavergto proto“ likučiais, būdingais buvusiai nomenklatūrai ir „korumpuotam“ elgesiui, su kuriais repatriantai dabar susiduria Lietuvoje. Kaip sąmonės tipas ji taip pat apima identiteto pajautą, kuri pagrįsta patirties įvairove, išvelgiama šiuolaikinėse transnacionalinėse bendruomenėse (Povrzanovic Frykman 2001: 16).

Kaip identiteto pajauta transnacionalizmas išreiškia tautinių lojalumų įvairovę ir „perkeltuosius“ tautiškumo modelius. Jis ypač svarbus ten, kur įkurdinamas tautiškumas (kaip diskursas apie ir susitapatinimas su tauta) – ar tai būtų gimtoji šalis, ar kaimyninė šalis, ar diaspora. Akivaizdu, kad mūsų atveju turime imtis transnacionalinių ir išvietintų, perkeltų tautiškumo modelių. Tad *perkeltieji* identiteto modeliai traktuotini kaip deterritorializuoti arba bent jau kitaip teritorializuotieji (Clifford 1997) ir dėl to jie gali būti nagrinėjami kaip *etniniai* modeliai, o ne priklausantys vien nacionalumo pilietinio-politinio tautiškumo sričiai.

Tautinio identiteto politinis modeliavimas suponuoja identiteto priskyrimą tam tikrai socialinei strategijai ir ideologijai ir yra motyvuotas bei sustiprintas „simbolinio kapitalo“, paimto iš tautinės kultūros ir paveldo lobyno (Castells 1997). *Namų* ar *gimtinės* kategorijos yra vienos pagrindinių tokio lobyno, tautos saugyklos, elementų ir itin svarbios transnacionaliniams lietuviams.

Namai (tėviškė). Kaip kategorija tėviškė gali būti apibūdinta dviem būdais – kaip socialiai homogeniška ir fiziškai fiksuota erdvė arba kaip dinamiška, transnacionalinė simbolinė erdvė. Tradicinėje konotacijoje *namai* yra saugi, apsaugota, rami vieta, susijusi su *šeima, bendruomene* ir *gimtąja šalimi, tauta* (Al-Ali and Koser 2002). Transnacionalinis *namų* supratimas implikuoja vietą, kuri patyrė išvietinimą (*displacement*) ir nušakninimą ir kuri tampa lemiama siekiant atkurti priklausomybę ir identitetą. Lietuvių kilmės repatriantai nusivilia išvydę kitokią negu įsivaizdavo *tėviškę*. Taip nenutinka antros, trečios kartos repatriantams, kurie jaučiasi laisvi judėti nuo vienos Atlanto pakrantės prie kitos. Jiems daug lengviau pripažinti postmodernų požiūrį į *namus* kaip į vietą, kur tu gali geriausiai save realizuoti.

Akultūracija. Tai dar viena svarbi kategorija, kurią implikuoja transnacionalizmas kaip kultūrinės (re)produkcijos modelis. Ji apima kultūros vertybių ir tradicijų sąveikos tarp individų ar visuomenių procesą ir tampa naujų kultūrinių charakteristikų priėmimo priežastimi. Akultūracija atlieka – tai mūsų atve-

ju daug svarbiau – kultūrinį „tautinės kultūros“, „paveldo“ ir net „moralės“ vertimą. Pavyzdžiui, Amerikoje gimę ir akultūruoti į vyraujančią kultūrą diasporos lietuviai „praktikuoja lietuviškąją etniškumą“, etniniuose festivaliuose eksponuoja etninius artefaktus, dalinasi etniniais patiekalais, renkasi į susitikimus etniniuose klubuose ir išlaiko etnines vietas, pvz., lietuvių katalikų kapines (Ciubrinskas 2004). Tačiau tokia lietuviškumo praktika tautiškai įprasminčius „tautinės kultūros“ lobyno daiktus vartoja transnacionaliniu, o neretai ir postmoderniu *bricoleur* būdu. Ji tautinės kultūros išlaikymą perkelia į modernius naratyvus ir vyraujančias kultūros prekes ir faktiškai pritaiko amerikietišką kultūrinio pliuralizmo ir multikultūralizmo politiką. Pastaroji legitimuoja etnines praktikas, tokias kaip etnis lavinimas, taip pat daugybę viešų renginių ir atvirų diskursų apie identitetą, atmintį ir paveldą (Ciubrinskas 2004).

Toks „lietuviškumo praktikavimo“ modelis puikiai dera su dabartine Lietuvos nacionaline kultūros politika, kuri skatina „lietuvių etninės kultūros“ (sąvoka vartojama pakaitomis su tradicine lietuvių kultūra) praktiką ir yra tinkama repatriantų resocializacijai ir reinkultūracijai. Folkloriniai, liaudies meno bei amatų festivaliai, Dainų šventės yra pamėgti iš esmės visų repatriantų, kurių daugumai lietuviškų šokių šokimas Šiaurės Amerikoje buvo patvirtinimo, kad jie yra *lietuviai*, ar net tapimo *lietuviais* būdas.

Vykstant akultūracijai į vyraujančią kultūrą, transmigrantai taip pat susiduria su įvairiais pilietiškumo modeliais. Repatriantų kultūrinis lietuviškumo modelis susiduria su pokomunistinės biurokratinės viešosios politikos skirtingais pilietiškumo praktikos bei socialinio statuso, socialinio prestižo standartais.

Diaspora. Tai viena pagrindinių sąvokų norint įvardinti transnacionaliai suformuotas kultūras.

„Nepaisant diasporų ideologijų, jų kultūros formos paprastai niekada nebūna vien nacionalistinės. Jas formuoja transnacionaliniai tinklai, prisirišimai, jas užkoduoja gyvenimo sąlygos bei pasipriešinimas gyvenamos visuomenės kultūrai. Diasporos diskursas artikuliuoja, suriša šaknis ir maršrutus, kad sukonstruotų bendruomenės sąmonės bei solidarumo formas ir identifikaciją per nacionalines laiko, vietos sąvokas, nors ir gyvenant svetimoje visuomenėje ir būnant kitokiems“ (Clifford 1997: 251).

Cliffordas įsitikinęs, kad diasporos kultūros nėra nuosekliai nacionalistinės, jos daugiau transnacionalistinės, skatinančios alternatyvias „gyvenimo visuomenėje, būnant kitokiems negu kiti“ sampratas. Amerikos lietuvių diasporos pavyzdys yra kiek kitoks, bent jau XX a. penktajame – devintajame dešimtmečiais, kada jos veikla buvo aktyviai siekiama vien atgauti, atkurti lietuvių tautą. Tiek dabartinė pokomunistinė lietuvių migrantų banga Čikagoje (Kuzmickaite 2004), tiek Amerikos lietuviai repatriantai Vilniuje „gyvena vi-

suomenėje, būdami kitokie negu kiti“, priklausydami „panašaus likimo grupėms“ (Clifford 1997). Nors Cliffordas išryškina diasporos grynumo ir išskirtinumo artikuliacijas, jis pabrėžia, kad diasporos retai kada įkurdavo tautinę valstybę, išskyrus Izraelį (Clifford 1997). Lietuvos, Latvijos bei Estijos atvejai lygintini su Izraelio, nes emigrantai siekė atgauti tai, kas buvo prarasta Sovietų okupacijos metu ir visada būti pasirengę grįžti namo (Čiubrinskas 2005). Izraelyje „grįžimas namo“ į atgautas žemes buvo traktuojamas, anot Cliffordo, kaip „diasporos paneigimas“ (Clifford 1997: 251). O grįžimas į Lietuvą buvo labai diskutuotinas Šiaurės Amerikoje, nes nedaug emigrantų susiruošė „grįžti namo“. Kai kurios diasporos organizacijos grįžimui į Lietuvą priešinosi pateikdamos netgi, pavyzdžiui, tokius argumentus, kokie spausdinti Amerikos lietuvių žiniasklaidoje: „žiūrėkite, buvę komunistai pakeitė švarkus ir grįžo į valdžią, tad Jūsų grįžimas nebus syeikintinas“.

Lietuvos atvejis

Yra keletas antropologinių studijų apie grįžtamąją migraciją į Latviją (Herloff Mortenson 1999), Vokietiją ir Izraelį (Muntz and Ohliger 2003), Gana (Bruner 1996). Pagrindiniai iššūkiai, kurie iškyla pokomunistiniams ir pokolonijiniams repatriantams, yra jų palikuonių teisių gražinimas, teisės į bendrą kultūrinį paveldą (Bruner), jų susidūrimas su vietos gyventojais darbo rinkoje ir viešojoje politikoje (Herloff Mortensen).

Kaip yra Lietuvos atveju? Kokie sunkumai pasitinka lietuvių repatriantus, įsikuriančius Lietuvoje?

Pirmiausia pilietybės, kaip galingos priemonės, kontroliuojančios priėjimą prie viešo turto, legitimavimas. Repatriantams posovietinės Lietuvos pilietybės įstatymas yra riboto pritaikomumo, jo diskursas sudaro stiprią, kategorišką, ksenofobišką vietos gyventojų ir repatriantų perskyrą (Akstinavičiūtė 2005; Dauksas 2004; Bubelevičiūtė 2004). Nors juos sieja ta pati etninė priklausomybė, jie yra tautiškai lojalūs Lietuvos Respublikai, vis dėlto tarp tų, kurie grįžta su etikete „užsienietis“, ir tų, kurie visada gali didžiuotis šeiminingu statusu, yra skiriamoji linija.

Antra, skirtingai suvokdami *namus ir tėvynę* diasporoje, repatriantai grįžta namo turėdami skirtingas socialines strategijas. *Namai*, užuot buvę *idėja*, kaip tai buvo diasporoje, materializuojasi kaip *vieta* (Kelly 2000). Tas pats įvyksta su tautine kultūra ir paveldu, kurie diasporoje buvo suprasti daugiau virtualiai nei realiai. *Namų ir tėvynės* bei kultūros paveldo problemos tampa ypač aktuales Lietuvoje gimusiems repatriantams, kurių identiteto politika yra nelyginant misija ir pareiga padėti „buvusiai komunistinei šaliai“.

Trečia, visi repatriantai patiria išmėginimą „būti tikru lietuviu Lietuvoje po buvimo tikru lietuviu Amerikoje“. Jų tautinio identiteto hibridizacija ir rekonfiguracija neišvengiamai sustiprėjo: „grįžimas namo padarė tikru lietuviu“. Grįžus, kai visa Lietuvos trauka ir romantika dingsta, repatriantai suvokia save buvus hibridiškais Amerikos ar Kanados lietuviais, t. y. tikrais amerikiečiais, kanadiečiais arba bent jau labiau lietuviais JAV ar Kanadoje nei Lietuvoje. Tokių hibridinių modelių suformuoja dvigubos akultūracijos patirtis: pirma, vėlyvaisiais XX a. penktojo dešimtmečio metais, kai pabėgėliai iš Lietuvos tapo *lietuviais Amerikoje*, ir, antra, po 1990-ųjų, kai repatriantai gavo *Amerikos lietuvių* vardą. Abiem atvejais, kalbant Jonathano Hillo ir Thomaso Wilsono terminais (Hill, Wilson 2003), tokia dviguba, per brūkšnelį rašoma tapatybė (plg. JAV populiariausia *Lithuanian-American*, t. y. lietuviškasis-amerikietis) išreiškia skirtingus identiteto politikos manipuliacijos modelius, nesvarbu, ar tai vyktų diasporoje, ar gimtojoje šalyje, ar su, ar be oficialių institucijų paramos.

2. Lietuviškoji transmigracija: nuo emigrantų prie repatriantų

Gilinantį į repatriantų ar migrantų identiteto problematiką pereinamosiose, pokolonijinėse bei pokomunistinėse visuomenėse, reikėtų aptarti ne savo noru palikusių Lietuvą emigrantų sugrįžimo, t. y. jų įsivietinimo, vykusio po priverstinio išvietinimo, problemas. Politiniai pabėgėliai ir tremtiniai, kurie, baigiantis Antrajam pasauliniam karui, pasitraukė į Vakarų nuo komunistinio režimo ir buvo sutelkti Perkeltųjų asmenų (DP) stovyklose Vokietijoje, XX a. penktojo dešimtmečio pabaigoje gavo galimybę persikelti į JAV, Kanadą, Didžiąją Britaniją, Australiją ir kitas šalis. Mažiausiai 30 000 lietuvių iš Perkeltųjų asmenų stovyklų buvo įkurdinti JAV, iš kurių apie 12 000–15 000 apsigyveno Čikagoje (Kucas 1975; Kuzmickaitė 2004).

Mūsų 2000–2005 m. tyrimas parodė, kad šie politiniai emigrantai ir jų palikuonys, palyginti su darbo migrantų palikuonimis, kurie, pradėdami 1860 m., šimtais tūkstančių emigravo į JAV, kitas Vakarų šalis, sudaro absoliučią repatriantų daugumą.

Socialinio kapitalo požiūriu DP emigrantų banga skyrėsi nuo darbo migrantų. Jie priklausė viduriniajai klasei, dauguma jų buvo specialistai, turėję universitetinį išsilavinimą (Čiubrinskas 2005). Dauguma iš jų įsitraukė į lietuvių etninę diasporą per savo šeimas ir šeštadienines mokyklas lietuvių bendruomenėse. Lietuvių bendruomenė buvo ir vis dar yra didžiausia JAV lietuvių skėtinė organizacija, skatinanti lietuvių etniškumo ir nacionalumo išlaikymo veiklą ir turinti atsakas kiekviename didesniame JAV mieste.

Centrinės Rytų Europos nacionalizmą apibūdinantis fenomenas – etniškumas – įrėmintas kultūroje ir ta kultūra uždaryta etniškume. Lietuvos atveju tai reiškia, kad lietuviybės arba lietuvių kultūros skleidėjas turėtų būti lietuvių tautybė, lietuvių etninės kilmės pradas. Tokia mąstysena buvo populiaru tarpukariu. Ji tapo DP, jų palikuonių inkultūracijos nuo XX a. penktojo dešimtmečio Vokietijoje pagrindu ir tebėra iki šių dienų būdinga JAV (Sidrys 1996; Saldukas 2001). Tai buvo įrašyta „pabėgėlių konstitucijoje“ – „Lietuvių Chartoje“. Šis dokumentas buvo priimtas 1949 m. lietuvių pabėgėlių stovyklose Vokietijoje tam, kad būtų išlaikytos ir laiduotos tautinės vertybės, ypač lietuvių kalba, endogaminė lietuvių šeima, iškovota laisvė okupuotai tėvynei (Ciubrinskas 2004). Etninė nacionalistinė ideologija, kuri persmelkė užatlantės diasporos *lietuviškąją veiklą*, veikė kaip priskirtinis ir puoselėjamas identitetas, inkultūruojantis pabėgėlius ir jų palikuonis. Šitaip Lietuva tapo mitine nuoroda, idėja, o ne kraštas ar pasaulio vieta.

„Mes bėgom nuo okupacijos, ir tai buvo toks šventas dalykas išlaikyti lietuviybę: mūsų šeimose kalbėti tik lietuviškai ir vengti integracijos... tai buvo tarsi protestas prieš okupaciją“ (Kanados lietuvis, 75 m.).

„Mūsų tėvai buvo jauni, kai paliko Lietuvą. Jie buvo auklėjami tarpukario dvasia. Tuo metu Europoje buvo nacionalistinė ir nacionalsocialistinė dvasia. Tai turėjo įtakos emigrantų organizacijoms, gelbėjo išlaikant lietuvių kultūrą ir auklėjant jaunąją kartą, kuri daugiau ar mažiau galėjo kalbėti lietuviškai. Tame slypi nacionalizmas, kuris ir padėjo išlaikyti lietuvišką dvasią. Tokios įtakos veikiamas buvo sukurtas idealizuotas tarpukario periodo įvaizdis“ (Kanados lietuvis, 35 m.).

Šis idealizuotas nacionalizmas buvo funkcionalus diasporoje. Čia jis skatino organizuoti labdarą ir politines kampanijas padėti okupuotai Lietuvai. Buvo tikimasi, kad kiekvienas emigrantas iš Lietuvos bus išsipareigojęs dalyvauti *lietuviškoje veikloje*, o atsiradus galimybei, bus pasirengęs tapti repatriantu.

Įsipareigojimas grįžti

Visoje DP politinių emigrantų bangos lietuvių diasporos pokarinėje lietuviškoje veikloje *pasizadėjimas grįžti į gimtąjį kraštą* ir dirbti, išsaugoti Lietuvos kultūrą ir paveldą buvo vyraujantis imperatyvas. Tai buvo įrašyta net ir į antros bei trečios kartos Amerikos lietuvių inkultūracijos modelį, kurio buvo laikomasi.

„Mano šeimoje tėvai neleido mums žiūrėti televizoriaus. Būdami namuose, mes turėjome kalbėtis tik lietuviškai. Kiekvienas ištartas angliškas žodis buvo baudžiamas 10 centų už vieną. Visada būdavo vienokios ar kitokios

šnekos apie Lietuvą: jai reikia padėti, išlaisvinti. Mes neabejotinai grįšim tenai, kai tik ji taps laisva“ (Amerikoje gimusi, 51 m.).

1950, 1970 ir 2002 m. atliktas sociologinis JAV gimusių Amerikos lietuvių tyrimas parodė, kad „pasižadėjimas grįžti“ toli gražu nėra pastovus imperatyvas, o yra priklausomas nuo amžiaus grupių bei kartų. Ilgainiui užsiangažavimas grįžti smarkiai mažėjo.

„1957-aisiais metais dauguma respondentų pareiškė, kad jei Lietuva būtų nepriklausoma, jie ten grįžtų. 1973–4-aisiais metais respondentai pasidalino į tuos, kurie grįžtų namo, ir į tuos, kurie pasirenka Jungtines Valstijas kaip savo pastovius namus. Šiandien [2002] dauguma iš jų, jei ne visi, lieka JAV. Taip yra dėl daugybės priežasčių: JAV jaučiasi kaip namuose, vaikai ir anūakai, artimieji ir draugai yra čia; medicininė priežiūra čia yra geresnė“ (Černius 2005: 149).

Lietuvių kilmės vakariečiai, kurie per pastaruosius penkiolika metų atvyko apsigyventi Lietuvoje, buvo aiškiai pasiryžę įgyvendinti minėtąjį pasižadėjimą grįžti. Kitų etninių grupių Lietuvos gyventojai – lenkai ir vokiečiai, kurie paliko šalį XX a. penktajame dešimtmetyje per sovietų „repatriacijos“ kampanijas – nerepatriuoja. Taigi, etninis nacionalistinis lietuvių patriotizmas vaidina esminį vaidmenį formuojant DP emigrantų lietuviškumo išlaikymo priesakus, surašytus Lietuvių Chartoje: stipri lietuviška savęs identifikacija, geri kalbos įgūdžiai ir endogamijos praktika santuokoje. Tai tebėra pagrindinė imperatyvinės repatriacijos – *pasižadėjimo sugrįžti* – motyvacija.

3. Transmigrantų identiteto namų ir tėviškės bei nostalgijos dimensijos

Esminė transmigrantų, kurie „paliko namus“, ir tų, kurie „grįžta namo“, identiteto konstravimo ir rekonstravimo sąlyga yra namų ir tėviškės vaidmuo. *Namų* dimensija apima ypatingą priklausymą konkrečiai vietai. Kaip pažymi sociologė Mary Kelly, transmigrantų identitetas priklauso nuo to, „ar tėviškė yra sukonstruota kaip vieta, ar kaip idėja“ (Kelly 2000: 65). Šis socialinis konstravimas yra sąlygiškai priklausomas nuo to, kada ir kaip individai ar jų palikuonys emigravo, taip pat – kada ir kaip jie grįžo atgal.

Grįžimo namo ar grįžimo į protėvių žemę problema gali būti suprasta kaip transmigrantų *atsaknijimo* (*re-rooting*) ar *grįžimo namo* (*re-homing*) procesas. Populiariausias repatriantų atsakymas į klausimą „kodėl aš čia esu“ yra pagrįstas nostalgija gimtinei, tėvų, protėvių kraštui, šaknims, kultūros dvasiai:

„Čia mano dalis..., taip sakant..., čia mano gimimo vieta ir giminės.... Čia mano kalba, gimimo vieta... negali to pakeisti“ (Amerikos lietuvė, 80 m., iš mišrios santuokos).

„Gimtinės meilė..., taip..., aš jaučiu, kad tiesiog noriu gyventi Lietuvoje. Aš nebėgau iš Lietuvos, aš neapleidau jos ir štai dėl ko aš noriu gyventi čia. Yra toks jausmas, vadinamas nostalgija“ (Australijos lietuvė, 80 m.).

„Mano šaknys, gimininiai ryšiai, giminės yra čia, tenai aš buvau vieniša“ (Amerikos lietuvė).

„Lietuva yra mano tėvų namai, čia mano senelių ir protėvių šaknys. Šios šalies kalba yra ta pati, kuria aš kalbu, tai kultūros dvasia, kuria aš gyvenu, kurią gavau iš tėvų. Tokie dalykai daugiausiai ir laiko mane čia“ (Amerikos lietuvė, 45 m.).

„Aš nežinau, aš tiesiog jaučiu, mano šaknys yra čia... taip pat grynas oras ir gamta“ (populiarus atsakymas tarp Amerikos lietuvių pensininkų, gyvenančių Gerontologijos centre Vilniuje).

Namų ir tėviškės sąvokos siejamos su *priklausymo* konkrečiai gyvenamai vietai – su lokalumo – sampratomis, t. y. su teritorijomis, kur *mes*, arba *mes, lietuviai*, esame išikūrę ir šiuo metu gyvename. Toks identiteto *įvietinimas* viename krašte, sėsliame, pastoviam, daugelio kartų gyvenamame areale, apima stipraus lokalinio ir sėkmingai transliuojamo per kartas identiteto formavimą. Tad *vietinių lietuvių* akimis žvelgiant, čia negyvenę lietuviai, grįžtantys migrantai ar transmigrantai yra suvokiami kaip, Herlof-Mortensen žodžiais tariant, „praradę pojūtį savo žemės“ (Herlof-Mortensen 1999), kuri yra esminė „lietuviškumo saugykla“.

Tradicinė *namų* konotacija suponuoja priklausymą konkrečiai vietai, todėl būna nuolatinis varžymasis tarp lojalumo paliekamai šaliai ir šaliai, į kurią grįžtama.

Per penkiolika Lietuvos nepriklausomybės metų repatriantų, taip pat emigrantų, kurie grįžo į šalį *Perestroikos* metu su misionieriška motyvacija „padėti gimtinei“ ir išitraukė į Sąjūdžio veiklą Parlamente Vytauto Landsbergio kadencijos metu (1990–1992), lojalumas Lietuvai, kaip *namams*, pasikeitė. Idealizmas, susijęs su *namų idėja*, suformuota kaip garbingos praeities mitas ar tėvų ir protėvių dvasia, buvo dekonstruojamas realybės, tikrojo išikūrimo *įsivietinimo* praktikos, *įvietinant namus* Lietuvoje. Dalis repatriantų, visiškai išikūrusių Lietuvoje, išigijusių butą, namą ar žemės sklypą, puikiai sutariančių su savo giminėmis, tebeapatiria dvigubą lojalumą. Pasak vieno informanto, senyvo amžiaus emigranto, kuris atvyko iš Australijos ir pastaruosius penkerius metus gyvena Vilniuje: „Lietuva yra gimtinė, namai yra Australija“. *Namų ir tėviškės* sampratos skiriasi tarp užsienyje gimusių antros, trečios kartos DP emigracinės bangos atstovų: „Kanada yra mano namai, bet man patinka čia būti. Aš turbūt liksiu dar penkeriems metams“ (Kanados lietuvė, jauna moteris, atvyko 1999).

Kai iš naujo apsigyvenus šalyje *namai* pradedami suvokti kaip *vieta*, tada *namai*, likę prieš tai gyventoje šalyje, pradedami suvokti kaip *idėja*. Tokia transmigracinė situacija sukuria dvigubą lojalumą: būnama Lietuvoje, bet nebūnama visiškai jos, t. y. Lietuva tampa *realesnė*, nors ir *ne visiškai reali*. *Namai* ir *tėvynė* įsivaizduojami. *Namai* tampa sezoniniais, ir daug repatriantų turi ne tik pastatus, bet ir *namus* įvairiose šalyse ir sezoniskai pasilieka vienoje iš jų. Dažniau *namuose* Lietuvoje būnama vasarą, jaunesnių bei vyresnio amžiaus kartų atostogų metu. *Namuose* Amerikoje ar kur kitur būnama taip pat atostogų metu, ypač taip daro vyresnės kartos repatriantai, kurie gali sau leisti kelionės išlaidas.

4. Misionieriškas identitetas: repatriantų parsivežtieji lietuviškumo standartai

Prieš tapdami repatriantais, emigrantai, ypač vyresnioji karta, išgyveno akultūracijos iššūkius tose šalyse, kuriose gavo prieglobstį po 1944-ųjų metų. Grįžimo į Lietuvą metu jie buvo įsitikinę, kad praleidę tiek metų diasporos bendruomenių gyvenime, yra tapę „lietuviškumo išlaikymo ekspertais“, turintys „laisvojo pasaulio“ žinių ir įvaldę veiklos kodus, *kaip būti lietuviais laisvame demokratiname pasaulyje*.

Diasporos lietuviai atvirai laikėsi lietuviškos inkultūracijos taisyklių, kurios išdėstytos „Lietuvių Chartoje“: „lietuvis visada yra lietuvis“. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje, devintojo pradžioje jie ėmė taikyti šias taisykles naujai atvykusiems lietuvių imigrantams iš buvusios komunistinio bloko šalies Lietuvos. Apie pastaruosius buvo sakoma, kad jie pažymėti „kultūros stoka“ ir „užteršti“ komunistinės ideologijos. Pokomunistiniai emigrantai buvo pasitikti „kultūringų ekspertų“ – diasporos lietuvių, kurie elgėsi kaip patarėjai tiek naujuosius imigrantus integruojant į Amerikos visuomenę, tiek padedant jiems patekti į etnines organizacijas, ypač į lietuvių bendruomenę (Kuzmickaite 2003; Ciubrinskas 2004).

Lietuviai transmigrantai, gyvenantys diasporoje, ypač JAV, stengėsi, kad jų etniškumas, Reginaldo Byrono žodžiais sakant, būtų pagrįstas kultūra ir istorija (Byron 1999). Lietuvių etniškumas nebuvo skleidžiamas vien kaip praeities mitas ar kaip bendras paveldas ir socialinė atmintis, jis buvo pakylėtas ir vadinamas *lietuvių nacionaline kultūra*. Kad prisidėtų prie lietuvių kultūros puoselėjimo, DP emigracinė banga aktyviai ėmėsi *nacionalistinės misijos*: savo asmeninius gyvenimus skyrė įvairiems lietuvių kultūriniais projektams įgyvendinti, pvz., trisdešimt šešių tomų Lietuvių enciklopedijai lietuvių kalba sudaryti ir

išleisti XX a. aštuntajame dešimtmetyje Bostone. Amerikos lietuvių inteligentija prisiėmė atsakomybę ir už jaunosios kartos mokymą, kultūros perdavimą etninėse mokyklose, organizacijose ir bažnyčiose.

Diasporos lietuviams buvo aktualu ne tik išlaikyti lietuvių kultūrą, bet ir sumoderninti ją – standartizuoti. Iki Antrojo pasaulinio karo naudoti lietuviški vadovėliai, o ką jau kalbėti apie sovietinius, buvo traktuojami kaip pasenę, „Naujajame pasaulyje“ nepritaikomi arba politiškai „klaidingi“. Etninių mokyklų vadovėliuose buvo pateikiama kodifikuota lietuvių kultūros ir paveldo apžvalga. Geras kultūros kodifikavimo pavyzdys yra Amerikos lietuvės Danutės Brazytės-Bindokienės vadovėlis *Lietuviški papročiai ir tradicijos* (1989), parengtas „pasaulio lietuvių jaunimui, kad sužinotų ir išminktų savo tautos tradicijas“ (Brazyte-Bindokiene 1989). Kaip ir kiekvienas esencialistinis projektas ir veikla, šis vadovėlis kelia klausimą: kokia yra tautiškumo šerdis? Jis apima ir kitus, pavyzdžiui, *švaros vs. taršos, autentiškumo vs. skolinimosi*, klausimus. Šie perskyrimai buvo itin svarbūs diasporos inteligentams, nes tai laidavo jiems teisę kurti identiteto politiką ir standartizuoti „tikrą lietuvišką“ kultūrą.

Panašus reiškinys buvo tebimas ir Lietuvoje, kai pirmaisiais metais po Nepriklausomybės atgavimo viešas lietuvių kultūros reprezentavimas vyko pristatant lietuvių etninės kultūros modelius. Tai buvo akivaizdu viešuose ir privačiuose diskursuose „tikrojo“ lietuviško identiteto klausimu, tuomet kūrėsi vis daugiau etninės kultūros institucijų. Diasporos sukurtas „tikrosios lietuviškos“ kultūros modelis, repatriantų parvežtas į Lietuvą dainuojančios revoliucijos metu, puikiai įsiterpė į jų tautinio reidentifikavimosi procesus bei tapo jų misijos moralinio imperatyvo – grįžti į tėvynę – išpildymu.

Geras misionieriškumo bei vakarietiško švietimo standartų eksporto pavyzdys yra JAV ir Kanados lietuvių diasporos paremtas Vytauto Didžiojo universiteto atkūrimas 1989 m. Du pirmieji universiteto rektoriai buvo Amerikos lietuviai. Jie įtvirtino modernią vakarietišką akademinę sistemą, paremtą anglosaksišku bei Šiaurės Amerikos švietimo modeliais. Kai kurie lietuvių diasporos profesoriai sugrįžo, kad realizuotų save ir diegtų vakarietiškus akademinis standartus Lietuvoje (Vastokas 2005).

5. Racionalus pasirinkimas sugrįžti

Net ir misionieriškai nusiteikę lietuvių diasporos nariai, prieš nusprenddami persikelti ar sugrįžti į Lietuvą, paprastai ne vieną kartą buvo aplankę savo ar savo tėvų gimtąjį kraštą.

„Pirmą kartą į Lietuvą atvykau kaip turistas 1988 m. Ilgiau pasilikau 1992-aisiais. Tiesiog atvykau čia dirbti Aukščiausioje Taryboje. Dirbau Landsbergio

sekretoriате, vėliau informacijos departamente. [...] Aš atvykau čia dėl savo didžiulio idealizmo, norėjau kažkaip padėti [Lietuvai]. Greitai supratau, kad mano pagalba yra nereikalinga. Supratau, kad tiesiog turėjau dirbti. Ir viskas. [...] Aš pradėjau čia dirbti ir investuoti savo laiką. Taigi, kol tai vyksta sklandžiai, tai apsimoka dirbti čia, jei ne, tada galbūt aš gyvensiu kur nors kitur“ (Amerikos lietuvis, 30 m.).

Tokią metamorfozę nuo idealizmo „padėti tėvų kraštui“ iki racionalaus profesinio pasirinkimo tiesiog „dirbti savo darbą“ dažniausiai patiria jaunesnioji grįžtančiųjų karta. Jaunoji karta, kaip ir dauguma vyresnės kartos repatriantų, atvyksta „pagelbėti Lietuvai“, nors ir be misionieriškos aistros. Jie būna sužinoję apie šalį iš šeimų istorijų ir šeštadieninių mokyklų skaitinių. Didelė dalis užsienyje gimusių jaunosios kartos atstovų laiko save naujokais, nepriklausančiais repatriantams, bet atvykstančiais ar gyvenančiais Lietuvoje kaip laikini gyventojai.

Dauguma jų yra skeptiški ar net ignoruoja vyresniosios kartos jiems taikomą „smegenų plovimą“ apie „pagalbą Lietuvai“. Nemaža jų ar net dauguma nėra tikri, ar pasiliks čia visam laikui. Jie pabrėžia, kad neturi ateities planų, atvyksta asmeninio verslo ar darbo reikalais, pasižiūrėti „nesugadintos gamtos“ ir „pokomunistinės pereinamojo laikotarpio šalies gyvenimo“.

Apskritai matyti, kad grįžta ar atvyksta gyventi į Lietuvą beveik vien tik pensininkai arba jauni žmonės.

„Tik jauni žmonės, kurie dar nepradėjo savo karjeros, ir vyresnieji, kurie ją jau baigė, gali atvykti į Lietuvą. Tai natūralu, kad kiti dėl karjeros žingsnių nedaro to. Yra sunku perkelti savo šeimą, vaikus ir pradėti gyvenimą nuo pradžių. Tai natūralu, kad nėra daug vidutinio amžiaus žmonių. Atvirai kalbant, tiems, kurie jau susikūrė gerą gyvenimą ten [JAV], yra sunku jį pakeisti“ (Amerikos lietuvis, 30 m.).

Vidutiniojo amžiaus repatriantų grupė yra mažiausia. Mūsų informantai tai aiškina finansinių nuostolių vengimu:

„vidutinio amžiaus grupė... na, jie yra profesionalai arba turi gerus darbus ir postus. Tiems, kuriems beliko tik dešimt metų dirbti iki pensijos, būtų finansiškai nepelninga viską palikti. Jeigu jis mestų darbą firmoje, kurioje jis yra specialistas... ir atvyktų čia... ką jis darytų...?“ (Australijos lietuvis, 80 m.).

Vyresniosios kartos repatriantai pabrėžia pigesnę pragyvenimą Lietuvoje: „gaunant pensiją iš Vakarų, finansinės pragyvenimo galimybės čia pasidaro geresnės“:

„JAV yra brangu gauti medicininės paslaugas mano žmonai, bet čia yra pigu ir pakankamai gerai. Darbo jėga čia pigi“ (Amerikos lietuvis, 85 m.).

„Nusprendžiau čia atvykti, kai mano vyras susirgo vėžiu. Aš maniau, kad man būtų per sunku rūpintis juo vienai. Tada aš įtikinau vyrą važiuoti į Lietuvą. Mes turėjome santaupų ir čia mes turėsime geresnį gyvenimą. Mes gavome pensiją iš Amerikos“ (Amerikos lietuvė, 90 m.).

Dauguma racionaliai besirenkančių renkasi Lietuvą pagal patrauklius pragyvenimo standartus, ypač dėl prekių ir paslaugų kainų, palyginti su šalimis, kurias palieka.

Tiek racionaliai pasirinkusieji sugrįžti (persikelti) į Lietuvą, tiek ir nostalgijos vedini susiduria su *vietinių* požiūriu į juos, neretai – su vyraujančiais stereotipais.

6. Repatriantai viešojoje srityje: etiketės ir stereotipai

Repatriantų savęs kaip vykdančių patriotinę misiją išsivaizdavimas neatitinka *vietinių* lietuvių požiūrio į juos (Vaštokas 1993; Sidrys 1996). Repatriantams susidūrus su *vietiniais* viešojoje srityje, ypač konkuruojant dėl socialinio statuso, padėties, išryškėja skirtingos nuostatos, kaip teisingai ir autoritetingai reprezentuoti lietuviškumą. Tai palygintina su lauko tyrimų duomenimis, kuriuos Latvijoje surinko danų antropologė Mari-Ann Herloff-Mortensen:

„[Repatriantai] užima svarbias vietas įvairiose ministerijose, laikraščiuose ir t. t., kur jie turi daug kontaktų su užsieniečiais. Jie aiškina apie Latviją, daro vertimus, dirba patarėjais. Jie yra tarsi Latvijos ir Vakarų jungtis. Dauguma vietinių latvių nesupranta, kaip tai daryti, jie nesupranta Vakarų“ (Herloff-Mortensen 1999).

Nors dauguma repatriantų, ypač specialistai, pripažįstami kaip ekspertai, kartu jie nuolat, tiek atvirai, tiek netiesiogiai, susiduria su vietos kolegų išanktiniu nusistatymu prieš atvystančiuosius iš Vakarų. Tokios etiketės ir stereotipai, kaip kad „*jie* – klestintys ir sėkmingi, darantys ką nori, o *mes* – turintys unikalią vietinę patirtį“, yra nulemti visuomenės uždarmo.

„*Turtingi dėdės iš Amerikos*“

„Turtingo dėdės iš Amerikos“ stereotipas susiformavo jau XIX a. Lietuvoje, po pirmosios emigracijos bangos. Ši etiketė išliko ir susiplakė su sovietiniu „arogantiško milijonieriaus iš imperialistinio pasaulio“ stereotipu. Toks repatriantų iš Vakarų, ypač iš Jungtinių Amerikos Valstijų, stereotipas tebėra tvirtai įsišaknijęs ir pokomunistinėje Lietuvoje. Vienas iš informantų, paklaustas, ar jam teko susidurti su stereotipiniu vietinių elgesiu, atsakė:

„Aš niekad nesusidūriau su jokia cenzūra atvirai ar asmeniškai, bet tam tikros implikacijos apie buvimą turtingam jautėsi. Čia vietiniai žmonės supranta užsieniečius [iš Vakarų] kaip turtingus dėdes, kurie yra tinkami numelžti, bet dabartiniais laikais žmonės ir čia pradėjo turtingėti.“

Kitas informantas minėjo pavydą kaip dažną stereotipinį požiūrį į repatriantų, laikomų turtingesniais nei vietiniai, greitą kilimą karjeros laiptais:

„Aš manau, kad negatyvus požiūris yra todėl, kad mes atvykome su pinigais ir galim sau leisti daugiau. Aš nemanau, kad lietuviai turėtų taip smarkiai pavydėti, nes mums taip pat teko sunkiai dirbti.“

Ką tu, amerikietis, gali mums pasakyti?

Kitos „vakariečių, persikeliančių į Rytus“, etiketės ir stereotipai pagrįsti vietinių *mes* susidūrimu su naujakurių *jie*, o *mes* čia reiškia „unikalios vietinio gyvenimo patirties turėjimą“ ir *jie* – „tokios patirties stoka.“

„Ką tu žinai apie mus, sako jie [vietiniai], tu esi amerikonas, tu negali nieko suprasti... Bet čia yra mano žemė, mano namai, mano tauta, praeitis ir dabartis. Mano tėvai užaugino mane, aš esu 100 procentų lietuvis, ne 50 ir 50. Štai kodėl tai yra taip skausminga, kai kas rodo pirštu į mane ir sako: „Tu esi amerikonas“. <...> Kai Adamkus, Lietuvos prezidentas, Amerikos lietuvis, padaro ką nors gero politikoje, jie sako: „Oi, mūsų lietuviukas“, bet kai jis padaro ką nors, kas netinka vienai ar kitai grupei, gali išgirsti: „Ai, amerikonas, jis gi nieko nesupranta apie Lietuvą“ (Amerikos lietuvis, 50 m., buvęs Lietuvos Seimo narys).

Repatriantai stengiasi kovoti su vietinės patirties savitumais ir nusistovėjusiais elgesio įpročiais, paveldėtais iš sovietmečio. Jie protestuoja prieš nepotizmą, „blatą“, kyšius. Viena repatriantė, atėjusi į ligoninę, iškart garsiai pareiškė: „Perspėju, kad aš niekam čia neduosiu kyšio“.

7. Socialinis netikrumas: akultūracijos ir resocializacijos iššūkiai

Repatriantai susiduria su įvairiais socialinio netikrumo lygmenimis, susijusiais su vietinio socialinio žinojimo stoka. Daugelis iš jų suglumsta dėl dviprasmiškų situacijų, kurias patiria vykstant resocializacijai ir akultūracijai. Paplitusios dvi nuomonės dėl akultūracijos reikalingumo. Pasak pirmosios, akultūracijos visai nereikia, nes repatriantai yra patriotai ir priklauso tai pačiai kultūrai, t. y. etninei lietuvių kultūrai. Šios nuostatos laikosi „išišaknijusi ir atsidavusi šaknimis“ repatriantų *inteligentija*, skelbianti, kad jie „niekada nebuvo išvykę, visada buvo Lietuvoje“, kad jų *darbai* „išlaikant lietuvybę“ yra palygintini su vietinių disidentų bei ištremtųjų į Sibirą vargais.

Pasak antrosios nuostatos, reikia akultūruotis arba bent jau resocializuotis, nes repatriantai turi integruotis į pokomunistinę visuomenę. Akivaizdu, kad būtina akultūracija ir resocializacija, nes nė vienas repatriantas negali išvengti netikrumo, kylančio pasikeitus socialinei aplinkai. Naujasis repatriantų socialinis statusas ir prestižas yra kitoks, nei turėtas gyventoje šalyje. Įvairių socialinių grupių statusas pasikeičia skirtingai, bet dažniausiai jis pakyla: nors pats produktyviausias vyresnės kartos repatriantų gyvenimo periodas buvo praleistas užsienyje, grįžusieji beveik visi priklauso ekonominiam ir intelektualiniam Lietuvos elitui kartu su žymiais verslininkais, rašytojais, menininkais, profesoriais ir politikais.

„Pats produktyviausias laikas buvo tenai. Tai jau buvo rutina, draugai, narystė klubuose. Tu ten turėjai vardą, o dabar tu turi viską pradėti. Žinoma, ne nuo pat pradžių, bet pati sistema ir daug kitų dalykų Lietuvoje yra kitokie“ (Amerikos lietuvis, senyvas vyriškis).

Dėl Lietuvos žemesnio pragyvenimo lygio dauguma repatriantų, palyginti su jų paliktomis šalimis, čia gali sau leisti pirkti geresnės kokybės prekes ir paslaugas. Vis dėlto jiems trūksta socialinių garantijų. Pati jautriausia problema yra pilietybė.

Daugelis potencialių repatriantų nesiryžta grįžti į Lietuvą iš esmės kaip tik dėl pilietybės. Dalis jų pakeitė nuomonę dėl sprendimo grįžti į Lietuvą, nes negalėjo tikėtis gauti dvigubą pilietybę. Pagal Lietuvos pilietybės įstatymus, kurie galiojo nuo 1990 iki 1995 m., dviguba pilietybė buvo neįmanoma: kreipiantis dėl Lietuvos pilietybės buvo būtina atsisakyti turimos kitos šalies pilietybės, o tai būtų lėmę gyventos šalies mokamos pensijos praradimą.

„Daug mano draugų buvo pasiryžę grįžti iš Australijos, bet visa tai [imigracijos įstatymas] sukliudė ir jie atsisakė ketinimų grįžti. Jie sakė: geriau mes liksime čia, nes jei mes gimę Lietuvoje, esam ignoruojami, negalime pirkti turto, negalim gauti pilietybės, ką mes ten veiksime?“ (Australijos lietuvis, senyvas vyriškis).

„Pilietybės įgijimo klausimas nėra vien tik biurokatiškai komplikauta problema. Daugelis repatriantų ar potencialių repatriantų negalėjo suprasti, kodėl jiems nepripažįstama pilietybė, jei jie atitinka du kriterijus: gimę šalyje ir yra etniniai lietuviai. Daugelis pasijuto pažeminti, kad atsisakė turėti bet kokių kontaktų su Lietuva“ (Kanados lietuvis, 60 m.).

Net 1995 m. patvirtinus dvigubos pilietybės įstatymą, vis dar buvo jaučiamas skirtis tarp neturėjusių jokių abejonių ir energingai siekusių įgyti Lietuvos pilietybę ir tų, kurie gyventoje šalyje buvo susisieję su strateginėmis institucijomis ir todėl tam nesiryžo.

„Aš nenorėjau gauti dvigubos pilietybės. Aš turėjau grįžti į JAV ir dirbti valstybinėse institucijose, o tokia pilietybė būtų pastebėta. Aš neprisirišu prie tokių dalykų, tai tik mažas popieriukas, kuris nedaro manęs geresnio ar blogesnio lietuvio <...>. Niekas [JAV] nekreiptų dėmesio, jeigu aš turėčiau dvigubą pilietybę, bet gynybos, užsienio politikos srityse negali būti dvigubo lojalumo“ (Amerikos lietuvis, dirbo Lietuvos Prezidento komandoje patarėju).

Kita ypač subtili repatriantams išskylanti problema – sovietinio stiliaus biurokratijos liekanos, kyšiai, ypač „blato“ fenomenas, Alenos Ledenevos (Ledeneva 1998) apibūdintas kaip paslaugų ekonomika. Repatriantams tai yra mišlė, su kuria jie susiduria kasdieniame gyvenime.

„Mes net negalėjome įsivaizduoti tokio nesąžiningumo: valdžia gali vogti, o jei tau reikia kokį bizniuką sutvarkyti, pasirodo, būtinas „blatas“. Duok pinigų ir tavo poreikiai bus greitai patenkinti. Mes turėjome popierizmo dėl namo nuosavybės įteisinimo, buvo tiek daug vaikščiojimo šen bei ten, biurokratija Lietuvoje [tarpukario periodu] nebuvo tokia“ (Amerikos lietuvis, 90 m.).

Repatriantų akivaizdžiai jaučiamas socialinis netikrumas, jų akultūracijos į pokomunistinės visuomenės kultūrą problemos plačiai aptariamose diasporos žiniasklaidoje, o negatyvūs pavyzdžiai slopina motyvaciją grįžti. Nors Lietuva yra NATO ir Europos Sąjungos narė, vis dėlto nepasitikėjimas ar „įsivaizduojamas nepasitikėjimas“ Lietuva sulaiko tūkstančius diasporos lietuvių nuo grįžimo į gimtąjį kraštą.

8. Išvados

Diasporos lietuvių bendruomenėms pasaulyje priklauso maždaug milijonas lietuvių kilmės žmonių, vien JAV paskutiniojo surašymo duomenimis yra per 900 000 (Kucas 1975), tačiau *nostalgijos imigrantų*, grįžtančių į pokomunistinę Lietuvą, yra labai maža. Dauguma repatriantų iš Vakarų yra buvę politiniai emigrantai, jų palikuonys, antra bei trečia užsienyje gimusios lietuvių kartos.

Repatriantai, besivadovaujantys „kaip būti lietuviu laisvame pasaulyje“ formule, įrašyta į 1949-ųjų metų „Lietuvių Chartą“, taip pat inkultūruoti etninių institucijų diasporose, į Lietuvą atsiveža *misionierišką identitetą*. Jų tautiškumo standartas – tai *įsipareigojimas grįžti ir būti naudingiems Lietuvai*. Viena vertus, įvairiose socialinėse nišose, taip pat Parlamente ir Prezidentūroje buvo pasinaudota jų profesionaliais įgūdžiais, pilietinio dalyvavimo žiniomis, moralinėmis savybėmis. Kita vertus, diasporos idealistai, tapę *misionieriais*, buvo entuziastingi „komunizmo nuniokotoje“ šalyje diegiant jų pačių kodifikuotus lietuvių kultūros standartus. Toks diasporos puoselėtas etnis nacionalistinis lietuviškumo modelis puikiai tiko iškart po Nepriklausomybės atgavimo išivyravusiai lietuvių kultūros politikai, skatinusiai lietuvių etninę kultūrą ir paveldą.

Daug mažiau tokių repatriantų, kurie atvyko „racionalaus pasirinkimo“ vedini, turėdami interesų susipažinti su „pereinamojo laikotarpio“ šalimi ir jos žmonėmis. Sėkmingi repatriantų akultūracijos ir įsivietinimo atvejai liudija jų profesionalumą ir meistriškumą, o tai taip pat patvirtina jų lojalumą Lietuvai. Pirkdami namus Lietuvoje, repatriantai materializuoja „įsipareigojimą grįžti namo“, kartu „idealizuoja“ namus gyventose šalyse. *Namų sąvoka tampa hibridinė* ir, keičiantis aplinkybėms, suvokiama tiek kaip idėja, tiek kaip vieta.

Vietinių lietuvių pokomunistinė ksenofobija, etikečių lipdymas, užsieniečių stigmatizavimas, repatriantų akultūracijos procesą padaro problemiška. Netgi tie repatriantai, kurie teigė, kad fiziškai gyvendami diasporoje jie „niekada nebuvo išvykę, o visada, bent jau kultūrinio požiūriu, buvo Lietuvoje“, priskiriami prie „amerikonų“ ir yra stereotipizuojami.

Repatriantus suglumina nuojauta, kad jie yra pažįstamoje kultūroje, bet keistoje, kartais nesuvokiamoje netikrumo visuomenėje su sovietinės okupacijos liekanomis ir biurokratija. Pilietybės problema buvo vienas iš reikšmingiausių faktorių, dėl kurio sumažėjo repatriantų skaičius iki minimalaus: netgi 2005 m. Pilietybės įstatymo pakeitimas neištrinė pažeminimo, kad jie yra atstumti jų pačių „namuose“, o tai daugeliui potencialių repatriantų suteikė pasiteisinimą „negrįžti“.

Literatūra

- Akstinavičiūtė Ieva. 2005. *Lietuvių diaspora ir Lietuva: transmigrantų identiteto kaitos profiliai*. Socialinės antropologijos magistro darbas, Sociologijos katedra, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas.
- Al-Ali Nadje and Koser Khalid. 2002. Transnationalism, International Migration and Home, Al-Ali N. and Koser K. (eds.). *New Approaches to Migration? Transnational Communities and the Transformation of Home*: 1–14. London, New York: Routledge.
- Byron Reginald. 1999. *Irish America*. Oxford: Oxford University Press.
- Brazyte-Bindokiene Danute. 1989. *Lithuanian Customs and Traditions*. Chicago: Lithuanian World Community.
- Bruner Edward. 1996. Tourism in Ghana: The Representation of Slavery and the Return of the Black Diaspora, *American Anthropologist* 98(2): 290–304.
- Bubelevičiūtė Rūta. 2004. *Savi ar svetimi, išėivijos pilietybės problemos, atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę*. Istorijos magistrinis darbas, Istorijos fakultetas, Vilniaus universitetas, Vilnius.
- Castells Manuel. 1997. *The Power of Identity*. Blackwell.

- Clifford James. 1997. *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*. Cambridge, Mass. & London: Harvard University Press.
- Černius Vytautas. 2005. The Acculturation of Lithuanian Immigrants Who Arrived in the United States After World War II, Aleksandravičius E. et al. (eds.). *Beginnings and Ends of Emigration. Life without Borders in the Contemporary World*: 123–156. Vilnius: Versus Aureus.
- Ciubrinskas Vytis. 2004. Transnational Identity and Heritage: Lithuania Imagined, Constructed and Contested, Kockel U., Nic Craith M. (eds.). *Communicating Cultures*: 42–66. Münster: LIT Verlag.
- Čiubrinskas Vytis. 2005. Lithuanian Transnationalism: Constructed, Imagined and Contested Identity of Lithuanian Americans', Aleksandravičius E. et al. (eds.). *Beginnings and Ends of Emigration. Life without Borders in the Contemporary World*: 33–50. Vilnius: Versus Aureus.
- Dauksas Darius. 2004. *The Transmission of Ethnicity: Family and State. A Lithuanian Perspective*. Pranešimas pristatytas tarptautinio projekto "Public Understanding of Genetics" darbo grupės seminare, vykusiame Centrinės Europos universitete, Budapešte, 2003 birželį.
- Herloff Mortensen Mari-Ann. 1999. *The Latvian Thing. Narratives of Place and Identity among Local and Diasporic Latvians*. Unpublished M.A. Thesis. Institute of Anthropology, University of Copenhagen.
- Hill Jonathan and Wilson Thomas. 2003. Identity Politics and Politics of Identity, *Identities: Global Studies in Culture and Power* 10: 1–8.
- Kelly Mary. 2000. Ethnic Pilgrimages: People of Lithuanian Descent in Lithuania, *Sociological Spectrum* 20: 65–91.
- Kucas Antanas. 1975. *Lithuanians in America*. Boston: Encyclopedia Lituanica Press.
- Kuzmickaite Daiva. 2003. *Between Two Worlds: Recent Lithuanian Immigrants in Chicago (1988–2000)*. Vilnius: Versus Aureus.
- Kuzmickaitė Daiva. 2004. *Tarp dviejų pasaulių: naujieji imigrantai lietuviai Čikagoje (1988–2000)*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Ledeneva Alena. 1998. *Russia's Economy of Favours. Blat, Networking and Informal Exchange*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Muntz Rainer, Ohliger Rainer. 2003. *Diasporas and Ethnic Migrants. Germany, Israel and Post-Soviet Successor States in Contemporary Perspective*. London, Portland, OR: Frank Cass.
- Povrzanovic Frykman Maja (ed.). 2001. Challenges of Belonging in Diaspora and Exile, Povrzanovic Frykman M. (ed.). *Beyond Integration. Challenges of Belonging in Diaspora and Exile*: 11–40. Lund: Nordic Academic Press.
- Saldukas Linas. 2001. *Lithuanian Diaspora*. Vilnius: Vaga.

- Sidrys Raimundas V. 1996. Lithuanians on Lithuanian Americans, *Observer* 1&2: 4–9.
- Vaštokas Romas. 1993. Lietuvos ir išeivijos sankryža, *Europos lietuvis* 32(XLVII): 1–4.
- Vastokas Romas. 2005. From Glasnost to NATO: Retired and Restless in a Post-Soviet State, *Trent University Newsletters* 2: 14–16.
- Vertovec Steven and Cohen Robin (eds.). 1999. *Migration, Diaspora and Transnationalism*. Cheltenham & Northampton: Edward Elgar Publishing.

Migrants of Nostalgia: Identity and Social Uncertainty of Transnational Repatriates in Post-Communist Lithuania

Vytis Čiubrinskas

Summary

Immediately after Lithuania regained independence in 1991 there were increased attempts of the diasporas 'to come back home'. Expatriates, hyphe-nated Americans of Lithuanian background, ethnic tourists from America in search of their 'links', and other returnees were faced by the 'transitional' dilemmas of the post-communist Lithuanian realities. Returnees settled in Lithuania, but how much did they identify themselves with native Lithuanians, became "one of us". Were they and are they migrants of nostalgia rather than returnees?

The aim of the article is to delineate the profile of the nostalgia-based-model of Lithuanian national identity, shared by Lithuanian transmigrants, in particular, those expatriate refugees and their offspring, who, at the end of World War II, fled the Communist regime and moved to the West. Most of these political émigrés developed a strong moral imperative 'to be of use to Lithuania' which crystallised into a missionary-like identity 'to come back to Lithuania when it will be free of Communism', a complex of identity strategies developed in the diaspora and transplanted in the home country.

The problems of in-placement, the re-rooting and re-homing of the transnational, up-rooted and displaced Lithuanian migrants, are the focus of this chapter: the transnational model of Lithuanian identity, transplanted to foreign soil and brought back by the Lithuanian transmigrants. Key questions to be answered are: what is brought back to Lithuania by the returnees in terms of

social capital and heritage; what are the shapes of identity among transmigrants in a transitional society; how identities that are brought back from the country of domicile are challenged?

To answer these questions, first-hand accounts of the ongoing processes of social and cultural accommodation of individuals of Lithuanian background coming to Lithuania from the diasporas in Northern America, mainly the U.S. and Canada, are used. Categories of returnees, as well as dimensions of return, are pointed out. Potential and actual returnees have been observed and interviewed on the both sides of the Atlantic. During the period of 2002–2005, particular sites of their networking in Vilnius and Chicago, as well as other sites of the Lithuanian diaspora activities, have been explored. The returnees and their offspring were studied along their interest groups and networks showing their diversity in terms of generation, class, cultural background, occupation as well as their ethnic/national identity, as defined by informants themselves.

The identity of the Lithuanian transmigrants encompasses strategies of retention of nation-ness in terms of culture, heritage and ethnicity defined in diaspora and transplanted again in the country of departure. The core of the diaspora's commitment to retaining nation-ness is expressed in the sense of duty and mission to retain 'the culture', once challenged by the Soviet regime, with the attendant aim to liberate the country from Communism. Governed by the formula of „how to be a Lithuanian in the free world“, inscribed in the Lithuanian Charter of the 1949, as well as being strongly enculturated into the explicit ethno-nationalism of diaspora life, returnees have brought to post-communist Lithuania a nostalgia-backed *missionary identity*. Their standard of nation-ness included both the „obligation to return“ to and „to be of use to“ Lithuania. From one point of view, their professional skills, knowledge of civic participation, moral qualities, are all shared in different niches of society including Parliament and the Presidency. From another angle, it is clear that the diaspora idealists, by becoming „missionaries“, were keen to implement their own Lithuanian culture-codifying standards in a country, „devastated by communism“. Such a model is quite ethno-nationalist and it fitted well into the mainstream Lithuanian cultural politics promoting Lithuanian ethnic culture and heritage.

Thus the general features of the returnee-repatriate category are: belonging to the DP wave of migration with a strong Lithuanian self-identity, fluency in the Lithuanian language and conforming to the ethnic endogamy marriage rules. All such cases show that returnees-repatriates have pursued the prescription of how not to lose their Lithuanianness, built upon the ethno-nationalist paradigm of ethnicity and culture inscribed in the Lithuanian Charter.

The post-communist xenophobia, labelling and stigmatization of foreigners, challenges the process of acculturation of the returnees. Even those returnees who claim that, while physically living in diaspora, they have “never been away, but always, at least culturally, in Lithuania” are labeled as “Americans”.

In general, returnees are puzzled by the sense that they are in a familiar culture but in a strange, sometimes incomprehensible society of social uncertainty with Soviet remnants of corruption and bureaucracy. The issue of citizenship was the most significant factor in reducing the number of returnees to a trickle: even the amendments in the Citizenship Law in 1995 have not erased the indignity of being alienated in their “own home”, and have provided an excuse to many potential returnees “not to return”.

The patterns of successful acculturation and in-placement of returnees bespeak their excellence as professionals and experts and extend their missionary loyalty towards Lithuania as their home. By buying their own housing returnees are materializing the „obligation to return home“, but, at the same time, their homes left beyond the Atlantic have become “idealized”.

Gauta 2006 m. vasario mėn.

